

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

БОДНАР Ксенія Анатоліївна

УДК 1(091) (433.3)

**ЗМІНА ПАРАДИГМ У СТАНОВЛЕННІ ТА РОЗВИТКУ
ТЕОРІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
(ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ)**

09.00.05 – історія філософії

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ-2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософської антропології Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник - доктор філософських наук, професор
Розова Тамара Вікторівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова,
завідувач кафедри філософської антропології.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Степико Михайло Тимофійович,
Національний інститут стратегічних
досліджень,
вчений секретар;

кандидат філософських наук, доцент,
Пучков Олександр Олександрович,
Військовий інститут телекомунікацій та
інформатизації Національний технічний
університет України “Київський політехнічний
інститут”, начальник кафедри військово-
гуманітарних дисциплін.

Захист відбудеться «1» червня 2010 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.13 в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розіслано «30» квітня 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Б.К. Матюшко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження обумовлена як внутрішньою специфікою сучасного етапу поступу світової історико-філософської думки, так і пріоритетністю становлення громадянського суспільства як стратегічного напрямку в контексті демократичних перетворень України та необхідністю його глибокого теоретичного обґрунтування.

Кризові інтенції світосприйняття сучасної особистості, загубленої в пошуках відповідей на екзистенційні коди буття, рефлексованого як стан постмодерну, викликають особливий попит на фундаментальний перегляд інтелектуального багажу людства. Це спричинило потяг до деякої переорієнтації тематики історико-філософських досліджень. Окрім всебічного вивчення творчої спадщини певних мислителів, шкіл, напрямів, течій, країн, епох і періодів, а також загальних закономірностей розгортання історико-філософського процесу, все більшу увагу привертають довготривалі в часі, наскрізні розвідки інтелектуальної історії ідей, які визначили засадничі риси соціокультурного ландшафту сучасної цивілізації. Однією з таких ідей, безсумнівно, є ідея громадянського суспільства.

Перехід у найрозвиненіших країнах до постіндустріального, інформаційного суспільства збігся у часі з “третьою хвилиною демократизації” (С.Гантінгтон). На порядку денному з особливою гостротою постало питання про універсальні цінності демократії. Належність до них громадянського суспільства сьогодні ні в кого не викликає сумнівів. Однак, розуміння його суті, атрибутивних елементів, необхідних передумов, критеріїв оцінки ступені зрілості викликає безліч дискусій, як на науково-експертному, так і на філософсько-світоглядному рівні. В Україні, враховуючи її важкий тоталітарний спадок та кризовий соціально-економічний і політичний стан, розбудова громадянського суспільства відбувається в особливо складних умовах. Нагальна потреба у невідкладних політичних та соціально-економічних реформах, що відбуваються за умов посттоталітарної трансформації України, формуванні нової соціальної структури актуалізує необхідність їх фахового науково-аналітичного супроводу. Становлення громадянського суспільства в Україні потребує засвоєння всіх теоретичних здобутків у його філософському осмисленні, які тривалий час відкидалися через жорсткі ідеологічні бар’єри. А багатоманітність, значний обсяг та інформаційна насиченість відповідного матеріалу стимулює до творчого пошуку нових методологічних підходів у його структуруванні та дослідженні. Тому застосування парадигмального підходу до дослідження становлення та розвитку теорії громадянського суспільства в історико-філософському аспекті стає надзвичайно перспективним.

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Головна заслуга у розробці концептуально-теоретичних основ розуміння громадянського суспільства як соціального феномену належить таким видатним представникам світової

філософської думки, як Платон, Аристотель, Цицерон, Н.Макиавеллі,Т.Гоббс, Дж.Локк, Ш.-Л.Монтеск'є, Ж.-Ж.Руссо, Т.Пейн, І.Кант, Г.В.Ф.Гегель, А.де Токвіль, К.Маркс, А.Грамші та ін.

Значний внесок у розвиток теорії громадянського суспільства на сучасному етапі, а також певну актуалізацію і переосмислення надбань своїх ідейних попередників зробили Дж.Александр, Е.Арато і Дж.Коен, Х.Арендт, П.Бурдьє, М.Вольцер, Ю.Габермас, Е.Геллнер, Дж.Кін, Т.Парсонс, Р.Патнем, Н.Розенблум, Е.Тофлер, Е.Фром, Ф.Фукуяма, Е.Шилз та багато інших.

Суттєве значення для розкриття даної теми мають узагальнюючі роботи по історії філософської думки, дослідження окремих її періодів та творчості тих чи інших видатних мислителів, зокрема, таких авторів як Дж.Антісері, В.Асмус, А.Бергер, Г.Волинка, Е.Жильсон, Ф.Ч.Коплстон, А.Лосев, М.Мамардашвілі, В.Нерсесянц, Б.Рассел, Д.Реале, Дж.Себайн, Т.Торсон, Е.Фролов, А.Чанишев та ін.

Вітчизняні науковці, предметом аналізу яких є формування громадянського суспільства та його взаємодія з державою, неодноразово привертали увагу до необхідності більш докладного висвітлення становлення його теорії та вдавались до відповідних історико-філософських екскурсів. Серед них слід відзначити праці В.Андрущенко, В.Баркова, В.Бебика, В.Беха, В.Горбатенка, Г.Зеленько, М.Калініченка, А.Карся, А.Колодій, І.Кресіної, А.Кудряченка, І.Кураса, Ю.Левенця, М.Михальченка, Я.Паська, Т.Розової, Ф.Рудича, М.Рябчука, М.Степика, Г.Щедрової, Ю.Шемшученка.

Разом з тим, доводиться констатувати поки що недостатній рівень комплексного дослідження історико-філософських проблем становлення та розвитку теорії громадянського суспільства та певний брак нових методологічних підходів до нього у вітчизняній літературі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є складовою частиною комплексної науково-дослідної роботи кафедри філософської антропології “Актуальні проблеми філософської антропології”, науковий напрям “Дослідження проблем гуманітарних наук”, що входить до Тематичного плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, який затверджений Вченою радою університету від 29 січня 2009 року, протокол №5. Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова від 28 квітня 2009 року, протокол № 9.

Об'єктом дослідження є становлення та розвиток теорії громадянського суспільства як історико-філософський процес.

Предметом дослідження є зміна парадигм у процесі становлення та розвитку теорії громадянського суспільства.

Метою дисертаційного дослідження є історико-філософський аналіз процесу становлення та розвитку теорії громадянського суспільства як зміни парадигм.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення наступних

дослідницьких завдань:

– уточнити значення поняття “парадигма”, на його основі дати визначення парадигмального підходу та обґрунтувати можливості його застосування в історико-філософських дослідженнях теорії громадянського суспільства;

– проаналізувати та узагальнити позиції сучасних дослідників щодо точки відліку початку становлення теорії громадянського суспільства та конкретизувати через це початок застосування парадигмального підходу до неї;

– запропонувати та обґрунтувати виокремлення основних парадигм у теорії громадянського суспільства: домодерної, модерної та новітньої;

– охарактеризувати кожен з цих парадигм (домодерну, модерну та новітню) через аналіз концепцій громадянського суспільства їх найвизначніших представників;

– окреслити коло основних проблем кожної з цих парадигм, виділити їх епістемні, методологічні та соціально-практичні особливості;

– показати якісні відмінності між парадигмами розвитку теорії громадянського суспільства та виявити діалектичний взаємозв'язок між ними.

Методи дослідження. Використана у дослідженні філософська методологія є органічним поєднанням плюралістичного комплексу загальнонаукових і спеціальних методів дослідження. Застосування системного методу дозволило виявити специфіку взаємодії компонентів всередині кожної з парадигм та співвідношення між ними в межах єдиного процесу становлення та розвитку теорії громадянського суспільства. Поєднання історичного та логічного методів дало можливість простежити у хронологічній послідовності еволюцію засадничих концептів громадянського суспільства через творчість його найвидатніших теоретиків. Завдяки діалектичному методу вдалося акцентувати увагу на виникненні та вирішенні протиріч, як всередині самих філософських концепцій проаналізованих в дисертації, так і у взаємодії між ними. Компаративний метод дозволив порівняти різні теоретичні моделі громадянського суспільства з урахуванням специфіки їх приналежності до тієї чи іншої парадигми. Герменевтичний метод застосовувався при тлумаченні сутності відмінних за змістом категорій і понять застосованих різними філософами у їх концепціях громадянського суспільства. Особливе методологічне значення для обґрунтування парадигмального підходу мала концепція наукових революцій як зміни парадигм Т. Куна. У праці використані також такі загальнонаукові методи теоретичного дослідження, як абстрагування, аналіз, синтез, індукція і дедукція, порівняння, аксіологічний, цивілізаційний.

Наукова новизна одержаних результатів визначається метою та завданнями дослідження, засобами їх розв'язання і полягає в наступному:

Вперше:

– предметом дослідження визначено зміну парадигм у процесі становлення та розвитку теорії громадянського суспільства, що дало можливість не обмежуватися традиційним членуванням історико-філософського процесу за історичними епохами, а показати якісні відмінності у концепціях

громадянського суспільства, які змістовно наповнюють його розгортання та взаємозв'язок між ними;

– на основі уточнення поняття “парадигма”, дано авторське визначення парадигмального підходу, як історико-філософського аналізу накопичених концепцій громадянського суспільства через віднесення їх до певних парадигм, як систем теоретичних, методологічних й аксіологічних установок;

– запропоновано виділення, завдяки історико-філософському аналізу теорії громадянського суспільства, трьох основних парадигм: домодерної, модерної, новітньої. Охарактеризовані засадничі гносеологічні та соціально-теоретичні риси кожної з них, розглянуто та проаналізовано їх концептуальне наповнення, обґрунтовані їх корінні відмінності та показано діалектичний взаємозв'язок між ними.

Уточнено:

– твердження, що теоретичне оформлення уявлень про громадянське суспільство та його ролі, як соціального середовища особистості і суб'єкта взаємодії з державою було започатковане в епоху Античності. Стрімкий розвиток соціальних уявлень того часу був спричинений практичними потребами формування засад давньогрецької, а пізніше давньоримської демократії та загальним досить високим рівнем культури і, зокрема, філософії. Це дає змогу, саме від цієї межі, як відносної точки відліку, вести мову про функціонування домодерної парадигми становлення теорії громадянського суспільства;

– межі застосування парадигмального підходу, який, як і будь-який інший, не може претендувати на якусь абсолютну роль у пізнавальному процесі, як такому, зокрема, і щодо питань становлення та розвитку теорії громадянського суспільства. Разом з тим, у поєднанні з іншими підходами та методами дослідження, він демонструє широкі конструктивні можливості у гносеологічному, соціологічному та аксіологічному аспектах.

Дістала подальший розвиток:

– оцінка внеску видатних мислителів домодерної, модерної та новітньої парадигми у становлення та розвиток теорії громадянського суспільства, зокрема таких, як Платон, Аристотель, Цицерон, Н.Макиавеллі, Т.Гоббс, Дж.Локк, Ш.-Л.Монтеск'є, Ж.-Ж.Руссо, Т.Пейн, І.Кант, Г.В.Ф.Гегель, А.де Токвіль, Х.Арендт, Ю.Габермас, Е.Геллнер.

Теоретичне і практичне значення роботи полягає в тому, що отримані результати доповнюють та систематизують знання про закономірності становлення та розвитку теорії громадянського суспільства, зокрема про значення зміни парадигм у цьому процесі та взаємодії між ними.

Висновки дисертаційної роботи сприяють глибшому науковому обґрунтуванню стратегії державного сприяння становленню громадянського суспільства в Україні через актуалізацію теоретичної спадщини класиків філософської думки та сучасних дослідників у даній сфері.

Отримані результати дисертаційного дослідження можуть знайти застосування у викладанні загальних курсів філософії, історії філософії,

соціальної філософії та філософії історії, соціології, політології, історії держави і права та низки спецкурсів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження доповідались та обговорювались на засіданні кафедри філософської антропології Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, а також на ряді міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій та семінарів, а саме: III Міжнародній науково-практичній конференції “Управління процесом кадрового забезпечення інноваційного розвитку вищих навчальних закладів України” (м. Київ, 2009); Міжнародній науково-практичній конференції “Науково-методичні засади управління якістю освіти в університетах” (м. Київ, 2010); Науково-практичній конференції “Університетська освіта в Україні і світі: стан, проблеми та шляхи розвитку” (м. Київ-Луцьк, 2009); Всеукраїнській науково-методичній конференції “Університет – позашкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад” (м. Київ, 2010); Звітно-науковій конференції викладачів університету за 2009 рік “Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету” (м. Київ, 2010).

Публікації. Основний зміст дисертаційного дослідження відображений у 5 публікаціях, з яких 4 опубліковані у фахових виданнях, затверджених ВАК України для філософських наук.

Структура дисертаційного дослідження. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 200 сторінок, із них 183 сторінки основного тексту. Список використаних джерел включає 213 найменувань, з них 9 іноземною мовою і становить 17 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету, завдання, об’єкт, предмет дисертаційного дослідження, а також визначено наукову новизну, теоретичне та практичне значення одержаних результатів, ступінь їхньої апробації.

У **першому розділі** “**Домодерна парадигма: витоки осмислення концептів громадянського суспільства за часів античності, середньовіччя та відродження**” характеризується основне проблемне поле дослідження, висвітлюються існуючі наукові підходи до аналізу громадянського суспільства, його складових, ролі і функцій у контексті побудови демократичних режимів та правової держави. Висвітлюється поняття “парадигма” в його сучасному філософському контексті. Слово парадигма походить від грецького *παράδειγμα*, яке, своєю чергою, утворилося від префікса *παρα* зі значенням близького, суміжного розташування та кореня, який означає “показувати, зіставляти, представляти”.

В античній та середньовічній філософії поняття парадигми застосовують, щоб охарактеризувати взаємовідношення духовного й реального світу.

Значний евристичний потенціал щодо дослідження проблем становлення та розвитку теорії громадянського суспільства, наряду з іншими підходами, містить парадигмальний підхід. Під парадигмальним підходом, у даному випадку, ми розуміємо історико-філософський та компаративістський аналіз накопичених концепцій громадянського суспільства через віднесення їх до певних парадигм, як систем теоретичних, методологічних й аксіологічних установок, що беруться за зразок розв'язку наукових задач і визнаються всіма членами наукової спільноти, або ж сукупностей фундаментальних знань, цінностей, переконань та технічних прийомів, що слугують зразком для наукової діяльності.

У ході історико-філософського та компаративістського аналізу становлення та розвитку теорії громадянського суспільства знайшла підтвердження доцільність виокремлення у ньому трьох основних парадигм, котрі змінюють одна одну у поступально-послідовному порядку: домодерної парадигми, яка є пануючою за часів Античності, Середньовіччя та Відродження і генерує сукупність необхідних теоретичних передумов; модерної парадигми, яка домінує в епоху Нового часу і робить можливим продукування класичної теорії громадянського суспільства; новітньої парадигми, яка розгортається в сучасну епоху та означена плюралізмом постнекласичних теорій.

Тривалий час дослідження генезису сучасних теорій громадянського суспільства в історико-філософському плані носили хронологічно досить обмежений характер, так як пов'язувалися, переважно, із виникненням та формуванням класичних теорій громадянського суспільства від кінця XVII до першої половини XIX ст. (Т.Гоббс, Дж.Локк, Ш.Л.Монтеск'є, Ж.-Ж.Руссо, А.де Токвіль, І.Кант, Г.В.Ф.Гегель та інші). Це призводило до ігнорування, або ж недооцінки значення у цьому процесі попередніх періодів історії філософії з усіма їх конструктивними здобутками та відсутності усвідомлення його тягlosti із давніших часів.

За всієї дискусійності питання про початок теоретичного оформлення уявлень про громадянське суспільство та його ролі, як соціального середовища особистості і суб'єкта взаємодії з державою, можна зробити висновок, що воно було започатковане в епоху Античності. Антична філософія взагалі традиційно сприймається як колыска основного кола ідей, що становлять теоретичне підґрунтя сучасної західної цивілізації. Стрімкий розвиток соціальних уявлень того часу був спричинений практичними потребами формування засад давньогрецької, а пізніше давньоримської демократії та загальним досить високим рівнем культури і, зокрема, філософії.

В античну епоху вперше на теоретичному рівні формуються засадничі поняття соціальної філософії, які є атрибутивними корелятами концепту громадянського суспільства, такі як "державна", "право", "закон", "справедливість", "мораль", "добродієність", "громадянин", "громадянство", "загальне благо", "верховенство закону" тощо.

Смислові межі застосування згаданих вище основоположних понять протягом тривалого історичного часу пережили значну теоретичну еволюцію,

внаслідок якої семантичне поле їх застосування у сучасному політичному дискурсі, взагалі, та у різноманітних концепціях громадянського суспільства, зокрема, може суттєво відрізнятись від їхнього початкового функціонального навантаження в античну епоху. Звідси випливає необхідність жорсткої методологічної перестороги проти спроб штучного осучаснення поняттєвого апарату античних мислителів та механічного перенесення його складових на сучасні теоретичні конструкції. Разом з тим, не варто впадати і в протилежну крайність та заперечувати будь-яку контентну конгруентність між ними.

Перші елементи соціального знання починають складатися та отримувати відповідне поняттєво-категоріальне оформлення ще у творчості перших грецьких мислителів досократиків (“семи мудреців”, Геракліта, Демокріта).

Антропологічний поворот Сократа в античній філософії призвів до тематичної та змістовної переорієнтації, внаслідок якої значно зросла увага до філософських проблем людини та її соціального буття. Завдяки працям Платона, Аристотеля, Цицерона було введено в науковий обіг поняття, які в подальшому стали основними філософськими категоріями. Вони довели неможливість нормального суспільного життя без регулюючих функцій держави та разом з тим показали небезпеку їх переродження і необхідність контролю за державою з боку громадян. Були здійснені перші спроби класифікації типів держави та започатковані теоретичні пошуки ідеальної моделі державного устрою, унормована взаємопов’язаність між правами та обов’язками громадян, сформовані певні уявлення про чесноти громадянина та самоцінність громадянської активності. Особливої уваги, з точки зору їх впливу на подальше формування концепту громадянського суспільства, заслуговують ідеї Аристотеля щодо верховенства закону, розподілу повноважень між трьома гілками влади та стабілізуючу роль у суспільстві середніх верств.

Протягом тривалої історичної епохи Середніх віків склалися не лише економічні, соціально-політичні та культурні передумови становлення інститутів громадянського суспільства у подальші часи, але й отримали свій подальший розвиток ідейні передумови формування класичної теорії громадянського суспільства. Зокрема, надзвичайно продуктивними у цьому напрямі виявилися уявлення про органічну природу суспільства зі складною і взаємозалежною структурою та відповідною ієрархією; християнське за своїм походженням коло ідей про свободу волі та особисту відповідальність, аксіологічне обґрунтування необхідності морального вибору, початки уявлень про природжений характер прав людини (Тома Аквінський, Марсиль Падуанський).

В епоху Відродження динамічний розвиток ринкових, а через них всієї системи соціально-політичних відносин надав більш практичну спрямованість історико-філософським студіям. Повернення в науковий та освітній обіг досить широкого кола античних першоджерел та відносна секуляризація теоретичного мислення змістили фокус уваги філософських пошуків до актуальних суспільних та гуманітарних проблем. Антропоцентричність світоглядних установок покликала до життя необхідність критичного переосмислення

становища людини у світі та, зокрема, її соціального положення. Культ людини призвів до гуманістичного індивідуалізму. Етичні принципи виводяться із правомірності насолоди та особистої користі. Поступово втрачає сенс поняття зобов'язання особистості перед державою. Це, у свою чергу надає нового поштовху з'ясуванню ролі та функцій держави, її оптимальних форм та взаємин із суспільством (Нікколо Макіавеллі, Жан Боден, Гуго Гроцій). Наприкінці першого розділу дисертації підводяться проміжні результати дослідження.

У другому розділі “Модерна парадигма: становлення та розвиток класичної теорії громадянського суспільства” визначено, що модерну парадигму становлення та розвитку теорії громадянського суспільства хронологічно можна окреслити від кінця XVII до кінця XIX ст. Саме перехід від Середньовіччя до Модерну був ознаменований визріванням власне громадянського суспільства та відокремленням його від держави у різних сферах суспільного життя. У цей період поступово формувалося та оволодівало громадською думкою переконання у тому, що надмірно розширена у своїх повноваженнях держава стримує розвиток особистості та заважає її вільному волевиявленню. Актуальність даної проблематики знайшла адекватне вимогам часу осмислення на рівні філософської рефлексії.

Філософи Модерну по праву вважаються представниками класичного розуміння сутності громадянського суспільства в історії філософської думки. Саме їхні ідеї заклали формування цілісної концептуальної системи поглядів, що засновувалися на протиставленні суспільства (громадської сфери) та держави (політичного простору). В якості допоміжного інструментарію на шляху обґрунтування означеної антиномії виступили теорії “природних прав” та “суспільного договору”.

Саме в цю епоху формується класична теорія громадянського суспільства в її основних постулатах. Її основні положення були сформульовані такими видатними філософами як Т.Гоббс, Дж.Локк, Ш.Монтеск'є, Ж.-Ж.Руссо, А.де Токвіль, І.Кант, Г.В.Ф.Гегель та іншими відомими мислителями того часу.

З їхнім теоретичним доробком пов'язано формулювання засад, властивих і сучасним концепціям громадянського суспільства та характеру і механізмам його взаємовідносин з правовою державою. Ключова роль у ньому належить договірній концепції громадянського суспільства, що є складовим елементом пояснення походження держави через теорію суспільного договору та розробці питань діалектики взаємодії між правовою державою та громадянським суспільством. Ареалом дослідження стають національні держави. Суб'єктами дослідження виступали не тільки провідні філософи, вчені та громадські діячі, але й наукова спільнота в цілому у все більш активній взаємодії з громадською думкою. Зміцнюється зв'язок теорії громадянського суспільства з соціальною практикою.

Знаковими для змістовного наповнення модерної парадигми розвитку теорії громадянського суспільства стали погляди Т.Гоббса, який вважав, що держава сформувалась на основі суспільного договору внаслідок переходу від “природного стану”, коли люди жили відособлено і постійно перебували у стані

“війни всіх проти всіх”. У результаті суспільного договору, на його переконання, громадяни делегують частину своїх прав державі (в особі її глави або державних органів) і покладають на неї функції охорони миру і забезпечення добробуту громадян. Тому, вищим законом держави є благо громадян. Але, у свою чергу, це тягне за собою абсолютну владу держави та безумовне підкорення їй підлеглих.

Саме після появи праць Т.Гоббса та Дж.Локка однією із центральних тем, як для модерної парадигми, так і для теорії громадянського суспільства взагалі, стала тема протистояння та взаємозалежності громадянського суспільства й держави. Тоді ж були закладені і основні напрями подальшого розвитку теорії у розв’язанні цієї дилеми. Перший, що спирався на погляди Дж. Локка про пріоритетність громадянського суспільства та необхідність обмеження свавілля держави, дістав найрадикальніше завершення у памфлеті Т.Пейна “Права людини”. Концепція цього мислителя стверджувала, що держава є необхідним злом і чим менше воно, тим краще для суспільства та громадянина. Другий напрям, більш поміркований, достатньо повно був обґрунтований у роботах А. де Токвілля та Дж.Мілля. Його представники вважали, що розмежування між державою і громадянським суспільством є постійною характеристикою демократичної соціальної й політичної системи. Саме цей напрям, зтім, отримав найбільше поширення у новітній час і був взятий за основу більшістю концепцій громадянського суспільства у межах сучасного філософського дискурсу. Нарешті, третій напрям, який започаткований Т.Гоббсом та набрав закінченої форми у філософській системі Г.В.Ф.Гегеля, схиляється до пріоритетності держави у зазначеній дихотомії. Його прибічники вважали надмірну свободу громадянського суспільства джерелом інтенсифікації особистих та соціальних конфліктів, тому обґрунтовували необхідність більш жорсткого державного регулювання й контролю. У їх теоретичних побудовах держава виступала більш широким поняттям і, фактично, поглинала чи включала в себе більшість функцій громадянського суспільства.

Вершиною модерної парадигми щодо концепцій громадянського суспільства є погляди представників німецької класичної філософії. І.Кант став одним із фундаторів концепції взаємодії правової держави та громадянського суспільства. У філософській системі І.Канта процес формування громадянського стану суспільства збігається з процесом формування суверенних національних держав. Проте при цьому держава як дійсність політичного суспільства не збігається з дійсністю громадянського суспільства. Простором громадянського суспільства, який відрізняє його від держави, згідно з Кантом, є публічність. Вона утворюється завдяки критичній активності розуму та суспільній потребі у відкритих дискусіях. Тому деспотична держава, в якій публічна сфера відсутня, має поступитися місцем республіці або національній державі, що складається через позитивну взаємодію з відкритою публічністю, або громадянським суспільством. Республіканське, тобто конституційне, управління суспільним життям пов’язується Кантом із забезпеченням народові можливості вільно

обговорювати будь-які суспільно-політичні проблеми через застосування раціональних переконань та аргументів. Непересічне значення мають розроблені Кантом положення про “всезагальне правове громадянське суспільство”. Вони лягли в основу численних концепцій сучасного глобального громадянського суспільства.

Найсистемніша концепція не лише в рамках модерної парадигми, але й в усій історії розвитку теорії громадянського суспільства була створена Г.В.Ф.Гегелем. Основними елементами громадянського суспільства у Гегеля виступають сім'я та суспільні стани. У онтологічних взаєминах держави і громадянського суспільства Гегель віддав пріоритет державі. Адже вона, на його думку, утримує суспільство в єдності. Оскільки сім'я і громадянське суспільство представляють приватний інтерес, а держава – загальний, то при конфлікті інтересів сім'ї і громадянського суспільства вони мають бути підпорядковані державі. У такому разі сім'я і громадянське суспільство виступають частинами держави. І тут у вченні Гегеля виявляються певні суперечності, так як в інших його положеннях громадянське суспільство визначається як “диференціація, яка виступає між сім'єю і державою”. Наприкінці другого розділу надані висновки.

У третьому розділі “Новітня парадигма: плюралізм відповідей на нові виклики” розглядається, новітня парадигма розвитку теорії громадянського суспільства, яка почала формуватися приблизно з середини ХХ ст., у зв'язку з актуальністю протистояння у світовому масштабі демократичного співтовариства тоталітарним режимам, розгортання процесів глобалізації та переходу країн до постіндустріального суспільства. Новітня парадигма набуває рис певної визначеності у 70 – 80-ті рр. ХХ ст. під впливом “третьої хвилі демократизації”, тобто демократичного транзиту у низці країн, які раніше керувалися диктаторськими режимами та у посткомуністичних країнах. Продовжується її розвиток і зараз – на початку ХХІ ст., зокрема коригуються надмірно оптимістичні прогнози щодо темпів і глибини перетворень у країнах “нової демократії”, посилюється інтерес до антикризового потенціалу громадянського суспільства та можливості його використання у протидії міжнародному тероризму.

Новітня парадигма розвитку теорії громадянського суспільства вбирає в себе та переосмислює творчу спадщину напрацьовану в межах домодерної та модерної парадигм, насамперед класичної теорії громадянського суспільства. Значний ідейно-теоретичний вплив на її формування справили, безумовно, і найвпливовіші течії сучасної філософської думки: неопозитивізм, екзистенціалізм, неофройдизм, неотомізм та різні школи, що склалися у руслі постмодернізму. Особливе значення у цьому плані мало коло певних ідей постмодернізму, зокрема, таких як відсутність загальноновизнаних критеріїв верифікації, визнання обмеженості класичного раціоналізму, наростання ентропії (у тому числі, і соціальної); перегляд фундаментальних відносин: панування – підкорення, центру – периферії; декодування соціально-владних відносин як певних нарративних практик; плюралізація типів політичної

поведінки та соціального життя; релятивізація ціннісних та етичних норм. Разом з тим, слід принципово застерегти від ототожнення новітньої парадигми із постмодернізмом, як через світоглядно-концептуальну гетерогенність останнього, так і через більш всеохоплюючий характер ідейно-теоретичних засад новітньої парадигми. Адже породжені нею концепції громадянського суспільства, у більшості своїй, міцно спираються на здобутки домодерної та модерної парадигм. У них використовуються, як окремі ідеї постмодернізму, так і ідеї альтернативні посмодерністським установкам, а також ідеї концепцій, що позиціонують себе як заперечення, або ж подолання постмодерністського дискурсу (прикладом останніх може слугувати “модерн як незавершений проект” Ю.Габермаса). Все це дає підстави стверджувати, що новітня парадигма є набагато ширшою, ніж горизонти постмодернізму, і тому не може бути зведена до останнього.

Новітня парадигма розвитку теорії громадянського суспільства має принципово плюралістичний та діалогічний характер. На відміну від попередніх епох, сформовані в її межах концепції громадянського суспільства не претендують на монопольне володіння істиною, вони, як правило відкриті до полеміки та взаємозбагачення з іншими концепціями. Новітня парадигма помітно відрізняється від попередніх зростанням методологічної та ідеологічної варіативності та підвищенням швидкості продукування та поширення концепцій, їх взаємодії (завдяки засобам масової інформації, перш за все, телекомунікаційним і особливо Інтернету) із масовою свідомістю та соціальною практикою. Про це свідчить, зокрема, поява надзвичайно різноманітних за своєю світоглядно-філософською та соціально-практичною спрямованістю концепцій таких авторів як Дж.Александр, Е.Арато і Дж. Коен, Г.Арендт, П.Бурдьє, М.Вольцер, Ю.Габермас, Е.Геллнер, Дж.Кін, Т.Парсонс, Р.Патнем, Н.Розенблюм, Е.Тофлер, Е.Фромм, Ф.Фукуяма, Е.Шилз та багатьох інших. Хоча сучасні концепції, як і раніше, носять переважно авторський характер, при їх підготовці зростає роль праці наукових та творчих колективів, інтерактивного спілкування із науковим та експертно-аналітичним середовищем.

Якісною відмінністю новітньої парадигми від попередніх є і те, що об’єктом дослідження стає не лише громадянське суспільство в межах окремої країни, але й загальносвітові тенденції його розвитку, діяльність міжнародних неурядових організацій та становлення глобального громадянського суспільства. Розширюється та позбувається євроцентризму географія досліджень. Якщо раніше, в межах домодерної та модерної парадигми, їх здійснювали виключно на теренах Європи та Північної Америки, то тепер набувають поширення також роботи дослідників із Японії, країн “третього світу”, посткомуністичних країн. Зокрема, все більше робіт, присвячених різноманітним аспектам проблематики громадянського суспільства та його взаємодії з державою, створюється сучасними українськими дослідниками. Характерною особливістю більшості з них є прагнення конструктивно поєднати

загальносвітові тенденції розвитку громадянського суспільства з елементами національної специфіки.

У зв'язку із великою кількістю та різноманітністю сучасних концепцій та обмеженим обсягом даної дисертації, у ній проаналізовані характерні особливості новітньої парадигми розвитку теорії громадянського суспільства на прикладі трьох її видних представників: Ханни Арендт, Ернста Гелнера та Юргена Габермаса. Їх концепції розглянуті достатньо детально, за допомогою чого, виявлено, як риси характерні для дискурсу новітньої парадигми розвитку теорії громадянського суспільства в цілому, так і суто індивідуальні, що підтверджують оригінальність їх моделей та вклад в подальший розвиток досліджень у даному напрямі. Третій розділ завершений відповідними висновками.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного у дисертаційній роботі дослідження здійснено історико-філософське теоретичне обґрунтування й практичне вирішення актуального завдання, що виявляється у аналізі процесу становлення та розвитку теорії громадянського суспільства як зміни парадигм. Основні підсумки дослідження в узагальненому вигляді відображають сутнісний зміст та систему обґрунтувань авторської концепції, її новизни.

1. Теорія громадянського суспільства є складовою сучасного філософського дискурсу. Громадянське суспільство як ідеал належить до невід'ємних компонентів загальноцивілізаційного демократичного ідеалу та слугує нормотворчим орієнтиром для розвитку суспільства. Акумуляція історико-філософського досвіду розгортання складного, суперечливого та нерівномірного процесу здійснення свободи особистості у соціальному просторі та реалізація її засадничих прав дозволила надати системну історико-філософську рефлексію, удосконалити відповідні методологічні підходи. Багатство історико-філософської спадщини щодо проблем становлення та розвитку теорії громадянського суспільства надало можливість виявити стрижневий принцип її структурування та періодизації - це парадигмальний підхід. Парадигма походить від грецького *παράδειγμα*. Поняття парадигми у сучасній філософії науки - це система теоретичних, методологічних й аксіологічних установок, що беруться за зразок розв'язку наукових задач і визнаються всіма членами наукової спільноти.

2. Під парадигмальним підходом щодо теорії громадянського суспільства ми розуміємо історико-філософський та компаративістський аналіз накопичених концепцій громадянського суспільства через віднесення їх до певних парадигм, як систем теоретичних, методологічних й аксіологічних установок, сукупностей фундаментальних знань, цінностей, переконань та технічних прийомів, що слугують зразком для духовно-практичної діяльності. Особливої уваги при цьому заслуговує процес зміни таких парадигм та взаємодії між ними як діалектичного поєднання наступності та новації,

взаємовпливу концептуальних елементів всередині парадигм.

3. Розгляд становлення та розвитку теорії громадянського суспільства через зміну парадигм дає можливість при дослідженні конкретних історико-філософських концепцій органічно поєднати вплив специфічних рис філософування тієї чи іншої епохи із внутрішніми закономірностями процесу пізнання даної проблематики та її соціокультурним контекстом. Парадигмальний підхід не претендує на абсолютну роль у пізнавальному процесі. Разом з тим, у поєднанні з іншими підходами та методами дослідження, він демонструє широкі конструктивні можливості у гносеологічному, соціологічному та аксіологічному аспектах. У ході історико-філософського аналізу становлення та розвитку теорії громадянського суспільства знайшла підтвердження доцільність виокремлення у ньому трьох основних парадигм, котрі змінюють одна одну у поступально-послідовному порядку: домодерної парадигми, яка є пануючою за часів Античності, Середньовіччя та Відродження і генерує сукупність необхідних теоретичних передумов; модерної парадигми, яка домінує в епоху Модерну і робить можливим продукування класичної теорії громадянського суспільства; новітньої парадигми, яка розгортається в сучасну епоху та означена плюралізмом постнекласичних теорій. Названі парадигми не існують відокремлено, вони знаходяться у тісному генетичному та змістовному зв'язку між собою. Кожна наступна парадигма не стільки заперечує системотворчі концепти попередньої, скільки включає їх в себе в "знятому" вигляді, наповнюючи їх новим сенсом та вписуючи у більш широкі епістемні межі. Отже, в історії становлення та розвитку теорії громадянського суспільства одночасно функціонують різні парадигми, які знаходяться у діалектичній єдності.

4. Домодерна парадигма, як хронологічно, так і за своїми структурно-функціональними особливостями охоплює філософську думку Античності, Середньовіччя та Відродження. У її межах започатковано саме поняття "громадянське суспільство" та введено в науковий обіг низку понять, які становлять основу категоріально-понятійного апарату теорії громадянського суспільства. Були започатковані універсальні гносеологічні та методологічні принципи, як раціоналістичного теоретичного мислення взагалі, так і заснованого на ньому соціального пізнання зокрема. Разом з тим, слід зауважити, що більшість мислителів того часу по суті ототожнювали громадянське суспільство з політичною державою. Остання поєднувала у них найважливіші сфери суспільного буття: сім'ю, релігію, освіту, культуру, мистецтво тощо. Вказані сфери були тісно пов'язані з державою, з якою вони становили єдине ціле. В античну епоху вперше на теоретичному рівні формуються засадничі поняття філософії, які є атрибутивними корелятами концепту громадянського суспільства, такі як "держава", "право", "закон", "справедливість", "мораль", "добродіє", "громадянин", "громадянство", "загальне благо", "верховенство закону" (Платона, Аристотеля, Цицерона). Сміслові межі застосування основоположних понять протягом історичного

часу пережили значну теоретичну еволюцію, внаслідок якої семантичне поле їх застосування у сучасному філософському дискурсі суттєво відрізняється від їхнього початкового функціонального навантаження в античну епоху. Звідси випливає необхідність жорсткої методологічної перестороги проти спроб штучного осучаснення поняттєвого апарату античних мислителів та механічного перенесення його складових на сучасні теоретичні конструкції. Разом з тим, не варто впадати і в протилежну крайність та заперечувати будь-яку контентну конгруентність між ними.

У Середньовіччі отримали свій подальший розвиток ідейні передумови формування античної теорії громадянського суспільства. Зокрема, уявлення про органічну природу суспільства зі складною і взаємозалежною структурою та відповідною ієрархією; християнське, за своїм походженням, коло ідей про свободу волі та особисту відповідальність; аксіологічне обґрунтування необхідності морального вибору, зачатки уявлень про природжений характер прав людини (Тома Аквінський, Аврелій Августин).

В епоху Відродження антропоцентричність філософсько-світоглядних установок викликала до життя необхідність критичного переосмислення становища людини у світі та зокрема її соціального положення. Культ людини призвів до гуманістичного індивідуалізму. Етичні принципи виводяться із правомірності насолоди та особистої користі. Поступово втрачає сенс поняття зобов'язання особистості перед державою. Це надає нового поштовху з'ясуванню ролі та функцій держави, її оптимальних форм та взаємин із суспільством.

5. Домінування модерної парадигми становлення та розвитку теорії громадянського суспільства хронологічно можна визначити від XVII до кінця XIX ст. Саме перехід до Модерну був ознаменований визріванням власне громадянського суспільства та відокремленням його від держави у різних сферах суспільного життя. У цей період поступово формувалося та оволодівало громадською думкою переконання у тому, що надмірно розширена у своїх повноваженнях держава стримує розвиток особистості та заважає її вільному волевиявленню, що знайшло адекватне вимогам часу осмислення на рівні філософської рефлексії. Саме в цю епоху формується класична теорія громадянського суспільства в її основних постулатах. Її основні положення були сформульовані такими видатними філософами як Т.Гоббс, Дж.Локк, Ш.Монтеск'є, Ж.Ж.Руссо, А. де Токвіль, Т.Пейн, І.Кант, Г.В.Ф.Гегель та іншими відомими мислителями того часу. З їхнім теоретичним доробком пов'язано формулювання засад, властивих і сучасним концепціям громадянського суспільства та характеру і механізмів його взаємовідносин з правовою державою. Ключова роль у ньому належить договірній концепції громадянського суспільства, що є складовим елементом пояснення походження держави через теорію суспільного договору та розробці питань діалектики взаємодії між правовою державою та громадянським суспільством. Ареалом дослідження стають національні держави. Зміцнюється зв'язок теорії громадянського суспільства з соціальною практикою.

6. Новітня парадигма розвитку теорії громадянського суспільства почала формуватися приблизно з середини ХХ ст. у зв'язку з актуальністю протистояння у світовому масштабі демократичного співтовариства тоталітарним режимам, через розгортання процесів глобалізації та переходу до постіндустріального суспільства. Новітня парадигма набула рис певної визначеності у 70 – 80-ті рр. ХХ ст. під впливом “третьої хвилі демократизації”, тобто демократичного транзиту у низці країн, які раніше управлялись диктаторськими режимами та у посткомуністичних країнах. Продовжується її розвиток і зараз – на початку ХХІ ст., зокрема, коригуються надмірно оптимістичні прогнози щодо темпів і глибини перетворень у країнах “нової демократії”, посилюється інтерес до антикризового потенціалу громадянського суспільства та можливості його використання у протидії міжнародному тероризму.

7. Новітня парадигма розвитку теорії громадянського суспільства вбирає в себе та переосмислює творчу спадщину напрацьовану в межах домодерної та модерної парадигм, насамперед, класичної теорії громадянського суспільства. Значний ідейно-теоретичний вплив на її формування справили найвпливовіші течії сучасної філософської думки: неопозитивізм, екзистенціалізм, неофройдизм, неотомізм та різні школи, що склалися у руслі постмодернізму. Особливе значення у цьому плані мало коло певних ідей постмодернізму, зокрема, таких як відсутність загально визнаних критеріїв верифікації, визнання обмеженості класичного раціоналізму, наростання ентропії (у тому числі і соціальної), перегляд фундаментальних відносин: панування – підкорення, центру – периферії; декодування соціально-владних відносин як певних нарративних практик, плюралізація типів політичної поведінки та соціального життя, релятивізація ціннісних та етичних норм. Разом з тим, слід принципово застерегти від ототожнення новітньої парадигми із постмодернізмом, як через світоглядно-концептуальну гетерогенність останнього, так і через більш всеохоплюючий характер ідейно-теоретичних засад новітньої парадигми. Адже породжені нею концепції громадянського суспільства, у більшості своїй, міцно спираються на здобутки домодерної та модерної парадигм. У них використовуються, як окремі ідеї постмодернізму, так і ідеї альтернативні посмодерністським установкам, а також ідеї концепцій, що позиціонують себе як заперечення, або ж подолання постмодерністського дискурсу (прикладом останніх може слугувати “модерн, як незавершений проект” Ю.Габермаса). Все це дає підстави стверджувати, що новітня парадигма є набагато ширшою, ніж горизонти постмодернізму, і тому не може бути зведена до останнього.

Новітня парадигма розвитку теорії громадянського суспільства має принципово плюралістичний та діалогічний характер. На відміну від попередніх епох, сформовані в її межах концепції громадянського суспільства не претендують на монопольне володіння істиною, вони, як правило, відкриті до полеміки та взаємозбагачення з іншими концепціями. Новітня парадигма помітно відрізняється від попередніх зростанням методологічної та ідеологічної варіативності та підвищенням швидкості продукування та

поширення концепцій, їх взаємодії (завдяки засобам масової інформації, перш за все, телекомунікаційним і особливо Інтернету) із масовою свідомістю та соціальною практикою. Про це свідчить, зокрема, поява надзвичайно різноманітних за своєю світоглядно-філософською спрямованістю концепцій (Дж.Александр, Е.Арато і Дж.Коен, Г.Арендт, П.Бурдьє, М.Вольцер, Ю.Габермас, Е.Геллнер, Дж.Кін, Т.Парсонс, Р.Патнем, Н.Розенблум, Е.Тофлер, Е.Фромм, Ф.Фукуяма, Е.Шилз та багатьох інших). Хоча сучасні концепції, як і раніше, мають, переважно, авторський характер, при їх підготовці зростає роль праці наукових та творчих колективів, інтерактивного спілкування із науковим та експертно-аналітичним середовищем – це є їх характерна риса.

8. Якісною відмінністю новітньої парадигми від попередніх є і те, що об'єктом дослідження стає не лише громадянське суспільство в межах окремої країни, але й загальносвітові тенденції його розвитку, діяльність міжнародних неурядових організацій та становлення глобального громадянського суспільства. Характерною особливістю більшості з них є прагнення конструктивно поєднати загальносвітові тенденції розвитку громадянського суспільства з елементами національної специфіки утвореними внаслідок особливостей історичного та соціокультурного поступу.

Особливістю умов становлення громадянського суспільства в Україні є побудови нової національної держави, яка спирається як на засади демократії, так і етнокультурні підстави суверенізації. Оскільки утвердження громадянського суспільства в Україні збігається зі становленням самої державності, процесом самоусвідомлення населенням власної приналежності до цілісної спільноти, то й розбудова української демократичної держави має базуватись на засадах української культурної традиції.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ВИКЛАДЕНІ У ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ АВТОРА:

1. Боднар К.А. Концепт громадянського суспільства за часів античності / К.А.Боднар // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 7. - Випуск 21 (34). - 2009. - С. 87-93.

2. Боднар К.А. Поняття “нація” у визначенні політичної ідентичності громадянина / К.А.Боднар // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [гол. ред. В.П.Бех]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009. – Вип. 90. – С. 22-29.

3. Боднар К.А. Вплив Платона на становлення громадянського суспільства у контексті сучасного історико-філософського дискурсу / К.А.Боднар // Гілея (науковий вісник): [зб. наук. праць] / [гол. ред. В.М.Вашкевич]. – К., 2010. – Вип. 30. – С. 316-322.

4. Боднар К.А. Громадянське суспільство і детермінанти оптимізації його розвитку в Україні / К.А.Боднар // Гілея (науковий вісник): [зб. наук. праць] / [гол. ред. В.М.Вашкевич]. – К., 2010. – Вип. 32. – С. 213-219.

5. Боднар К.А. Ступінь громадянства та громадянської активності у соціально-політичному вченні Арістотеля / К.А.Боднар // Матеріали доповідей звітно-наукової конференції викладачів університету за 2009 рік [«Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету»] за заг. ред.В.П.Андрущенко. – К. :НПУ імені М.П.Драгоманова, 2010. – С.13-15.

АНОТАЦІЇ

Боднар К.А. Зміна парадигм у становленні та розвитку теорії громадянського суспільства (історико-філософський аспект). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеню кандидата філософських наук зі спеціальності 09.00.05 – історія філософії. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2010.

У роботі здійснено комплексний історико-філософський аналіз процесу становлення громадянського суспільства в Україні. Прослідковано еволюцію змісту поняття громадянське суспільство, розкрито зміст сучасних підходів до визначення сутності громадянського суспільства, особливостей його становлення за умов посттоталітарної трансформації. Встановлено, що головна суперечність процесів становлення інститутів громадянського суспільства в Україні полягає в невідповідності між вже набутими формами демократичного впливу громадянського суспільства на державу та їх реальним, значною мірою недемократичним змістом. Доведено, що теоретичне оформлення уявлень про громадянське суспільство та його ролі, як соціального середовища особистості і суб'єкта взаємодії з державою було започатковане в епоху Античності. Стрімкий розвиток соціальних уявлень того часу був спричинений практичними потребами формування засад давньогрецької, а пізніше давньоримської демократії та загальним досить високим рівнем культури і, зокрема, філософії. Основна увага зосереджена на аналізі становлення та розвитку теорії громадянського суспільства трьох основних парадигм: домодерної, модерної, новітньої. Авторка аналізує особливості становлення громадянського суспільства в новоутвореній національній державі у контексті проблеми досягнення національно-культурної єдності в умовах українського соціуму.

Ключові слова: громадянське суспільство, держава, парадигма, домодерна парадигма, модерна парадигма, новітня парадигма.

Боднар К.А. Изменение парадигм в становлении и развитии теории гражданского общества (историко-философский аспект). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.05 – история философии. Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2010.

В работе осуществлен комплексный историко-философский анализ процесса становления гражданского общества в Украине. Прослежена эволюция содержания понятия гражданское общество, раскрыто содержание

современных подходов к определению сущности гражданского общества, особенностей его становления, при условиях посттоталитарной трансформации. Установлено, что главное противоречие процессов становления институтов гражданского общества в Украине заключается в несоответствии между уже приобретенными формами демократического влияния гражданского общества на государство и их реальным, в значительной мере недемократическим, содержанием. Доказано, что теоретическое оформление представлений о гражданском обществе и его ролях, как социальной среды личности и субъекта взаимодействия с государством было основано в эпоху Античности. Стремительное развитие социальных представлений того времени было вызвано практическими потребностями формирования принципов древнегреческой, а позже древнеримской демократии и общим достаточно высоким уровнем культуры и, в частности, философии. Основное внимание сосредоточено на анализе становления и развитии теории гражданского общества трех основных парадигм: домодерной, модерной, новейшей. Охарактеризованы гносеологические и социально теоретические черты каждой из них, рассмотрено и проанализировано их концептуальное наполнение, обоснованные их коренные отличия и показана диалектическая взаимосвязь между ними.

Анализируются особенности становления гражданского общества в новообразованном национальном государстве в контексте проблемы достижения национально-культурного единства в условиях украинского социума. Теория гражданского общества полностью закономерно стала атрибутивной составляющей современного философского и политологического дискурса и необходимой идеологической почвой любой модели демократической формы государственного управления. Нормы демократии в их современном виде являются продуктом обобщения и теоретического осмысления длительной исторической практики многих народов. Гражданское общество, как идеал, принадлежит к неотъемлемым компонентам общецивилизационного демократического идеала и служит нормотворческим ориентиром для трансформационных процессов в транзитивных обществах.

В работе уточнено, что теоретическое оформление представлений о гражданском обществе и его ролях, как социальной среды личности и субъекта взаимодействия с государством было основано в эпоху Античности. Стремительное развитие социальных представлений того времени было вызвано практическими потребностями формирования принципов древнегреческой, а позже древнеримской демократии и общим достаточно высоким уровнем культуры и, в частности, философии. Это дает возможность, именно от этого предела, как относительной точки отсчета, вести речь о функционировании домодерной парадигмы становления теории гражданского общества.

Особенностью условий становления гражданского общества в Украине является построения нового национального государства, которое опирается как на принципы демократии, так и этнокультурные основания суверенизации. Объективные расхождения этнокультурной ориентации макрорегионов порождают вопросы перспектив досягаемости общего гражданского пространства, которое является трудным заданием при условиях конфликта идентичности. Поскольку утверждение гражданского общества в Украине совпадает со становлением самой государственности, процессом самоосознания населением собственной принадлежности к целостному сообществу, то и перестройка украинского демократического государства должна базироваться на принципах украинской культурной традиции.

Ключевые слова: гражданское общество, государство, парадигма, домодерная парадигма, модерная парадигма, новейшая парадигма.

Bodnar K.A. Change of paradigms in the foundation and development of the theory of a civil society (historical-philosophical aspect). – Manuscript.

Dissertation to obtain the scientific degree of a Candidate of philosophical sciences on a speciality 09.00.05 – history of philosophy. National pedagogical Dragomanov university. – Kyiv, 2010.

The complex historical-philosophical analysis of a process of an establishment of a civil society in Ukraine was carried out in the paper. The evolution of the contents of the notion civil society was traced. The contents of the modern approach to determine the essence of a civil society, peculiarities of its establishment on condition of a post totalitarian transformation were discovered. It was determined that the main contradiction of the processes of the establishment of the civil society institutes in Ukraine is in the discrepancy between the obtained forms of a democratic influence of a civil society on a state and their real to an essential extend undemocratic contents. It was proved that the theoretical execution of the conceptions about the civil society and its role as a social environment of a person and the subject of an interaction with the state was started in the period of Antiquity. The impetuous development of the social conceptions of those times was caused by the practical needs of the formation of the foundations of an ancient Greek, and later ancient Roman democracy and the general rather high degree of a culture and especially philosophy. The principal attention was paid at the analysis of the establishment and development of the civil society theory of the three main paradigms: pre-modern, modern, newest. The author analyses the peculiarities of the establishment of the civil society in the newly created national state in the context of the problem of the national-cultural unity achievement in the conditions of the Ukrainian society.

Key words: civil society, state, paradigm, pre-modern paradigm, modern paradigm, newest paradigm.